Baranyi Tibor Imre

MEMENTO MORI*

Az „eredeti áteredő bűn" (*peccatum originale originans*) lényege az, hogy az ember a születésével egy olyan szubsztanciával kapcsolódik össze, amely mivoltából adódóan romlandó, és meg is romlik, s e romlási folyamat vége minden esetben halál. A születéssel az ember – képekben szólva – eszik a világ közepén álló kettős fa (a jó és rossz tudás fája) perifériába nyúló ágain lévő gyümölcsből. Ezzel elhagyja azt az őseredeti, „aranykori" állapotot, amelyet a bibliai szimbolika Édennek vagy Paradicsomnak nevez. A romlással való ezen kezdeti összekapcsolódást „áteredő romlandóságnak" is lehetne nevezni, ami nemcsak morálisan értelmezendő, vagyis nem morális romlottságra való hajlamról van szó csupán, hanem olyan romlandóságról, mint amilyen alacsonyabb szinten az étel megromlása egy idővel az elkészülte után. A morális romlottság és még lejjebb a bűnözés a szubsztanciális romlandóság leszármazottja: amikor ez a szubsztancia győzedelmeskedik a halhatatlan szellemi-lélek átélésből kiesett jelenvalósága fölött. Az áteredő romlandóság csak az önkéntes kereszthalállal számolható fel: semmiféle erényes vagy szellemi élet nem képes erre, az elsötétült és elfecsérelt életről nem is beszélve. Az ember különösebb ok nélküli halálfélelme az áteredő romlandóság mélységes átérzése. A lélek hősiesen, ám reménytelenül törekedhet e szubsztancia fogságából kikerülni: szabadulás csak a halál kapuján keresztül lehetséges. A krisztusi kereszténység elsősorban ennek a nagymisztériumnak a teljes mélységű megélése.

A romlás kapcsán azt mondja Bœhme: *„Az örök és a mulandó természet dühe gyorsan felhevül az önzésben, ezáltal aztán az önzés és az egyéni értelmi képesség alaposan felfuvalkodik a gőgtől, és szakít az Isten iránti, önátadó alázattal; ezután már nem akar a Paradicsom gyümölcséből táplálkozni, hanem csak egyéni létének megfelelő sajátosságaiból: jelen esetben az élet feletti uralomból, amin belül a jó és a rossz együttáll. Így tett Lucifer is és Ádám is, akik mindketten a teremtményi önállóság sóvárgásának eszközével tértek vissza abba az ősállapotba, melyből a teremtmények »kiszülettek« és a teremtésbe léptek: Lucifer a düh természetébe, a tűz* matrixába *tért vissza, Ádám viszont a földszerűség természetébe, a látható világ* matrixába*, amit a jó és a rossz iránti vonzalom jellemez. Mindketten azért jártak így, mert az értelem világosságát az önimádat körében ragyogtatták" (De Aequanimitate – A ráhagyatkozásról).*

A romlás e szubsztanciájával való azonosulás az ember tragédiája, nem egyéni akarat kérdése, hanem áteredő jellegű, s független az ember szellemi minőségétől. Ez egy metafizikai bukás, ami számos létrendi következménnyel jár. Ahogy a romlás e szubsztanciája idővel elhatalmasodik,

* Lat. Emlékezz a halálra!

Masaccio: Ádám és Éva – az Édenből való kiűzetésekor (1425)

az ember megöregszik és elcsúnyul; eltávolodik önnön viszonylagosan lényegi ideájától, önnön egyéni lényegétől mint saját formától. Végül a kapcsolat elszakad, s az ember meghal.

A romlandósággal való összekapcsoltsága miatt az ember élete véges. Annak, aki bensőleg eléri az emberi minőséget, egész létezése a halállal szemben folyik, a halállal kapcsolatos stratégiája határozza meg annak benső értékét. A halállal mint szellemi valósággal való heroikus szembenézés az emberi élet legnagyobb kihívása és legfontosabb emberi értékmérője. Van egy embertípus, aki ontikus tompaságából kifolyólag a saját halálának tényével egész életében nem szembesül, s ilyen módon szó szerint állati életet él. Egy másik típus szembesül ugyan rövid időkre saját halálának problémájával, ez azonban – nem kis részben az ateista materializmus és a modernitás egyéb sötét hazugságainak elhívése miatt – megoldhatatlan problémaként és rettenetként tornyosul elé, aminek hátat fordít, és éli életét, mintha a földön nagyjából örök életű lenne. Ez az egyre jobban terjedő modern nyugati hedonista „liberális" típus. Csak az élet van számára, amit a lehető legintenzívebben élveznie kell és átszórakoznia, végül pedig majd csak lesz valahogy. De nem lesz valahogy. Öregség, betegség és halál várakoznak kérlelhetetlenül ezen a szomorú úton. S végül egy tudatállapot – és nem egy hely –, amit a hagyományok úgy hívnak, hogy pokol. A halállal szembeni hősies viszony ezzel szemben az, amikor az ember felveszi azt a keresztyűt, amit képletesen szólva a halál dob elé. Egy hősies, tudásra és hitre építő, végletekig intenzív benső és külső élet során síkra száll a halállal szemben, az üdvözülés és a halhatatlan szellemi lélek örök életének és minden efelé mutató értéknek a megvédelmezése jegyében.

A halál utáni létezéssel kapcsolatban biztosat tudni egy önálló át- vagy belegondolás révén nem lehet. A halálba és a halál utániba nem lehet „belegondolni". És nem lehet azt tervezni. Az ember nem képes meghalásának mibenlétét átgondolni. Szerencsére vagy nem, ezt többé-kevésbé sűrű homály fedi. Mert például a megsemmisülésben hívők ebbe alighanem beleőrülnének. Abban hisz ugyan, hogy meg fog semmisülni, de nem gondol bele. Mert ha belegondolna abba, amiben hisz, beleőrülne. A halált (és nem az öngyilkosságot) nem lehet tervezni. Közönségesen

nem tudja senki eltervezni, hogy a meghaláskor mi lesz vele. Azt jó esetben el tudja tervezni, hogy hova megy jövőre nyaralni, vagy hogy családot alapít és majd vesz ezt meg azt. Azt nem tervezi el, hogy ekkor és ekkor meg fog halni. A modern nyugati ember úgy él, mintha itt a földön örök életű lenne. Persze, ha máshogy nem, tudat alatt tudja, hogy ez nem igaz, s ez az élet előrehaladtával egyre nyomasztóbban szorítja, sőt egy idő után mindez átcsap néma rettegésbe. A nagyon tompa ember nem fél és nem retteg. Ahogy az állat sem. Az állat adott esetben megérzi a halálát és mint az elefánt, száz kilométereket is képes menni az elefánttemetők helyére, de az életét nem a halál viszonylatában éli le. A legkétségbeesettebb halálfélelem a hedonizmus. A haláltól való rettegés, a halállal szembeni stratégia teljes hiánya szülte a jelenkori nyugati típusú modernitást. Élvezni kell minél intenzívebben és minél többet, mert ha megöregszel és megbetegszel, akkor lúzer vagy. A haldokló pedig nemkívánatos személy, akit el kell tüntetni szem elől. Öregotthonok és kórházi elfekvők… A megholt pedig egy darab romlott hús, amit össze-vissza lehet, sőt kell boncolni, mert annak már úgyis mindegy. A hullagyalázás mint a „tudomány" végstádiuma.

Azzal kapcsolatban, hogy a halál után van-e létezés, a gnózis (szakrális tudás) egyértelműen igennel felel. Gyakorlatilag minden szentkönyv alaptanítása, hogy az egyes szám első személyben vett létezés a halálban nem ér véget. Az úton járó ember annyiszor tapasztalja, hogy a szentkönyvek minden szava igaz, és minden tanítás mélységes igazság, sőt útmutatás az életben és a szellemi úton való előre haladásban. Miért éppen ezen a ponton tévedne, netalán hazudna mindegyik? Az elme azonban mégsem képes ezt felfogni. Nem tud belegondolni. Az elme nem segít a halálban. Az elme az aggyal együtt elenyészik. Az ember csak elhinni tudja – optimális esetben. Mert önerejéből nem képes minden kétséget kizárólag elhinni, hogy túléli önnön halálát. E hithez Isten segítsége szükséges. Ebből lehet megérteni, hogy egyáltalán nem csak alacsonyrendű agnoszticizmus létezik vagy létezhet. Az elme, sőt bizonyos értelemben (noha a kettő nem azonos) maga a gnózis e mélységekkel szemben ugyanis tehetetlen. (Jóllehet magának a problémának a megértésben természetesen kitüntetett a szerepe.)

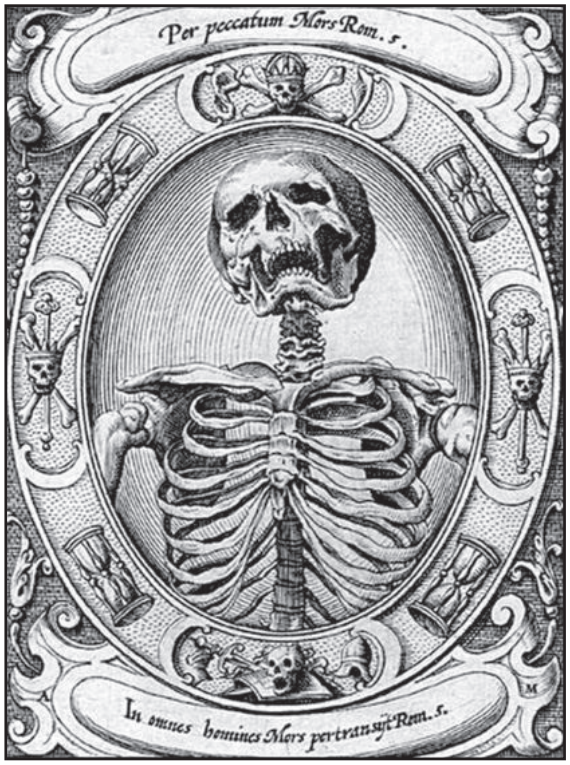
A halál nem egyszerűen külső romboló és pusztító erő, amelyet az ember passzívan és erőtlenül, végső soron beletörődve elfogad. A halálnak van egy igazság-arculata, amely az igazi arca, egy belülről fakadó, belőlem induló isteni tendencia, amely önnön végső tökéletesedésemet, abszolúciómat célozza. Halál nélkül az élet komolytalan és banális volna. A halál ad az életnek hátborzongató komolyságot. Főként abban a tekintetben, hogy messzemenőkig nem mindegy, milyen szellemi és lelki állapotban érek az élet végére, a halál küszöbére. A halál ítélet. Végső lényegem mint Isten mond ítéletet személyem felett, aszerint, hogy a halál pillanatában e kettő közötti eszmei távolság mekkora. Ez az eszmei távolság a leélt élet minőségének az eredménye, vagyis vallási nyelven szólva aszerint alakul, hogy mennyire érdemszerző életet élt az ember (az érdemet újfent nem pusztán morálisan, hanem spirituális értelemben értve). Ha a halál pillanatában ez a távolság nem létezik, az emberi állapotból kiinduló lény a halálban metafizikailag felébred. Ha a távolság megmaradt, de csekély, az ember – újfent vallási nyelven szólva – üdvözül, „belép" a Paradicsomba. Ha a távolság nagy és szakadékszerű, az ember kárhozatra jut, az elátkozottak sorsára, s örök szenvedés az osztályrésze abban a nem földi idő- és térbeli feltételek között megvalósuló tudatállapotban, ami a pokol. Mert a menny és a pokol nem hely valahol, tehát ezek nincsenek valahol és nincse-

nek sehol: a menny és a pokol tudatállapot. Erre utal Jézus Krisztus, amikor azt mondja, hogy az *„Isten országa ti bennetek van”* (Lk 17,21).

A halál addig tragikus és borzalmas, amíg az ember önnön mulandó lényével azonosítja magát, s képtelen a halált bensőleg akarni: felismerni saját erőként, amely a viszonylagosságok és tökéletlenségek radikális meghaladására tör. Ha metafizikailag nem tudom akarni a saját halálomat egy az Isteni akaratba való belenyugvás vagy az arra való ráhagyatkozás értelmében (tehát nem öngyilkosságként), akkor az számomra mint külső pusztító erő fog megjelenni. Ez az akaratlagos halál, a beavatási önmegsemmisítés *(annullifikáció, mortifikáció)* vagy az alkimisták *nigredó*jának értelme. *Memento mori* (’emlékezz a halálra’) mondták a karthauzi szerzetesek, mert ez az egyik legintenzívebb spiritualizáló és az embert igazán emberré tévő gondolat. Az emberben az az igazán emberi, ami egyszersmind több, mint az ember, ami legmagasabb szinten a szentségben, sőt a megistenülésben csúcsosodik ki. A halára való „emlékezés”, a halállal való folyamatos szemközt lét a szellemi úton járó embernél ezt a végső valóságot hozza egyre közelebb és aktualizálja.

A jelenkori alászállásban már az is egy szint, hogy valaki saját-személyi szinten éli meg és éli át önmagát, s nem az egyre terjedőbb elhülyült tompaságban. A saját személyi szinten való önátélés lényege, hogy tudatosul: bár egy személy vagyok a személyek körében, egyszersmind azonban saját személy csak egy van, s az az én személyem. Ez a személy azért alapvetően más, mint a többi személy, mert ezen keresztül nyilatkozik meg és valósítható meg önmagam Önmagamsága végső, abszolút szubjektumként. E tekintetben tehát nem az a lényeg, hogy személyként különb vagyok-e vagy hitványabb, mint a többi személy, hanem az, hogy ontológiailag *más vagyok*. Éppen ez az oka, hogy mind az öntúlértékelés vagy felsőbbrendűség tudat, mind az önalulértékelés vagy kisebbrendűségi érzés elvetendő tudati hozzáállások. De ez már felmerülése pillanatában hasadásnak tekinthető, mert minden esetben egy kívülről, a saját személy külső hordozójára való visszatekintést jelent, s így kihullást a középponti önátélésből. Jellegzetes példája ennek a benső törésnek az azon való morfondírozás, hogy „hogyan nézek ki?”. Lelki szemeivel az ember mintegy kívülről nézi saját külső alakját, mint egy „ő”-t, s e szempontok alapján babrálgatja magát és viselkedik. Hasonló benső törést jelent, amikor valaki a „saját” halálát látja lelki szemeivel. Például amikor temetik, vagy amikor mint halottat felfedezik a hozzátartozói (az öngyilkosok ezt előzetesen rendszerint végiggondolják). Ekkor azonban az ember nem a saját halálát gondolja át, hanem szentimentálisan egy egyes szám harmadik személyét, egy „ő” halálát, amit tévesen magával azonosít. Minden, ami a benső átélésben ilyen tükrözötten jelenik meg, egyrészt a halálé, másrészt valójában nem „én” vagyok. A valódi centrális önátélésben infinitezimális (’végtelenül kicsi’) és léten túli – vagyis végtelenül immanentális és végtelenül transzcendentális – abszolútum vagyok. Ezt azért nem lehet tapasztalni, mert ez minden lehetséges tapasztalás tapasztalója. Jézus Krisztus ennek kapcsán azt mondja: *„Én és az atya egy vagyunk”*(Jn 10,30). Erre a zsidók, a külsőleges, bigott és moralizáló szint képviselői, egyszóval az exotéria felháborodott hívei azt felelik: *„Nem jó cselekedetért kövezünk meg téged, hanem káromlásért, és azért, hogy te ember létedre Istenné teszed magadat”* (Jn 10,33).

Az ember belenéz a tükörbe, s naivan azt mondja vagy gondolja magában arról, amit a tükörben lát, hogy „ez »én« vagyok”. Az „az »ő«, amit ott látok, az »én« vagyok” – vélekedik alapvetően tévesen. Természetesen annál némileg több közöm van ahhoz az „ő”-höz, amit

Alexander Mair: Memento mori (1605)

a tükörben látok, mint egy bármelyik másik „ő"-höz, de ezek között nincs ontológiai különbség. Nem „én" vagyok a tükörben, de valamilyen értelemben mégis közöm van ahhoz, amit ott látok. Ezt helyesen kell megragadni: a tükörrel és a tükörképpel ezek alapján tehát meg kell küzdeni. Narcissus legendája a téves önazonosításról és az önimádatról, valamint az ezzel szorosan összefüggő halálról szóló tanítás is ide kapcsolódik. Továbbá a shinto szentély titka, miszerint a szentély legmélyén – egy végső nagyságrendű „megkísértésként" –, a középpontban egy tükör áll...

A modern ember életében előrehaladva egyre több emléket halmoz fel, és végül már szinte csak emlékei közepette él. Az emlékező az emlékekkel azonosul, az emlékben megjelenő képpel magát azonosítja, s többnyire úgy éli meg a „régi szép időket", mint ami az ő lényegéhez tartozott, de azokat elveszítette. Annak idején micsoda nagy valaki voltam... Annak idején mennyi ez és ez volt a birtokomban... A nosztalgia a kifordult tudat és lecsökkent éberségű önátélés fájó következménye. Azt nem észleli, hogy az átélő, aki mindennek a tanúja, a „régi szép időkben" ugyanaz, mint ma, és ami lesz holnap. Ennek nincsenek milyenségei. Ez nem kötődik valójában semmihez. Ez a tanú időtlen. Sem nem született, sem nem hal meg. Csak annyit lehet mondani, hogy az örök jelenben van. Az örök jelenben vagyok. S a jelen az örökkévalóság kapuja.

Az idő gyorsulása és a tér zsugorodása az életben előre haladva az ember elemi tapasztalata. A gyermekkor szinte mérhetetlen hosszúságú nyarai és egy kis szoba mindenhez elegendő térként való átélése idővel fokozatosan elenyészik. Az idő egyre rohamosabban gyorsul s szinte elfogyasztja a körülötte lévő teret. Az élet végére egy év szinte egy pillanat alatt telik el, s a külső tér elfogy az ember szemei elől. A mozgás egyre lassul. „A világok szemeim elől eltűntek" – mondja Rúmi. Végül minden egyetlen szingularitássá zsugorodik össze. Az idő mindent felfal, az élet egyetlen kiterjedés nélküli emlékpillanattá lesz, a tér eltűnik, s legvégül az idő önmagát is elemészti. E ponton – ahogy az Apokalipszis mondja – *„idő többé nem lészen"* (Jel 10,6). És akkor a vég pillanatában egyszerre csak egy fordulat áll be a tér javára: a megholt az idő nélkülien időtlen túlvilági tér határtalanságába lép. Ezért mondjuk, hogy a menny és a pokol örök. Mert nincs többé idő. A halál utáni lét a halál időtlen szingularitásának infinitezimális tartamában tudatosul.

Boros László teológus a halálról mint a végső döntés pillanatáról beszél.[1] A halál pillanatá-

[1] Boros László: *A halál misztériuma*. Budapest, 1998, Vigilia.

ban megvalósított állásfoglalás szerinte a legszemélyesebb tett. A világ mint zavaró tényező megszűnik létezni, az ember teljesen befelé néz, teljesen magára talál. Irányulását – a „végső döntést" – nyilvánvalóan meghatározza az addigi élete, s hogy mit mozdított elő az életben és mit hátráltatott, vagyis az erények és a bűnök aránya (beleértve a mulasztásokat is, vagyis, hogy ha rosszat nem is tett, nem törekedett elég intenzíven a jóra). Az ember szellemi öntudatában végül a világ mintegy bensőségessé válik: tudatosul benne a lét, végleg felismertté válhat, hogy a lét tudati lét. A halál felé haladva az ember önátélésében a külsőről a bensőre helyeződik a hangsúly. Gál Ferenc helyesen mondja,[2] hogy a külső ember a világhoz tapad, abból táplálkozik, azt próbálja alakítani, s erőinek felhasználásával igyekszik egyre több lenni. A benső ember a megismerés és az értés által alakul ki. Ráébred, hogy a külső fáradozásai hiábavalóak, a világ javai nem biztosítják fennmaradását, és valójában nem is boldogítják. Sőt, a teljes békéjét sem adhatják meg, és az embernek a szeretetre vonatkozó igényét sem elégíthetik ki. A csalódások és saját elégtelenségének a megtapasztalása arra ösztönözik, hogy felismerje függését egy magasabb hatalomtól, hiszen ki az, aki tudja, hogyan és mikor fog meghalni, vagy hogy egyáltalán hogyan fog alakulni a sorsa (főként öregségében a betegségek), amely belátás az úgynevezett istenfélelem kezdete. Az emberi személynek ez a tisztulása egyúttal az egész világ erkölcsi értékének a növekedése. Amennyiben az ember önmagában összefoglalja és képviseli a világot, annyiban halála a világ magára találásának a helye lehet. *„És én ha felemeltetem e földről, mindeneket magamhoz vonszok"* – mondja Jézus Krisztus (Jn 12,33). A halál felé haladva az öregséggel és az aggkorral fullad végleg kudarcba a külső ember, a benső ember itt alakulhat ki a maga totalitásában. A megérett öreg embernél már szinte nincs külvilág, csak bensőleg él. De ennek a benső világnak is vissza kell térnie a legbensőbb világon túli középpontba. A mozgás leáll. Az ember halála voltaképpen a világ elmúlása. Én mint halhatatlan szellemi lélek megmaradok a halálban, a rohanó idő által elnyelt, ponttá zsugorodott világ azonban elenyészik a világot tapasztaló testi funkciókkal és hordozókkal együtt. Naiv realizmus azt gondolni, hogy amikor az ember meghal, pontosabban, amikor én meghalok, a világ megmarad utánam. Úgy vélni: minden megy tovább, s csak én esek ki a világ folyásából – naivitás. *„És én ha felemeltetem e földről, mindeneket magamhoz vonszok."* A halál közelében teljes erővel felismertté válik, hogy a világ csak a tudatban létezett. Minden visszatér a tudat középpontjába. Ekkor teljessé válhat a ráhagyatkozás a teremtő és üdvözítő Istenre, és teljessé válhat az önátadás mint egyesülés az Isteni akarattal. Ezért a halál jó esetben az Istennel való találkozás, sőt legmagasabb szinten az Istennel való egyesülés végső és legnagyobb lehetősége. Ehhez az egész élet során a legpozitívabb, mondhatni, megszentelő erőfeszítésekre van szükség, továbbá arra a kegyelemre, amit tulajdonképpen legvégső lehetőségemként árasztok ki elmúló lényemre és az egész teremtésre. Az ember meghal, és Isten mint Fiú Istenbe mint Atyába visszatér.

[2] Gál Ferenc: *Dogmatika*. Budapest 1990, Szent István Társulat.